

بسم الله الرحمن الرحيم

راهکارهای مقابله با شیطان در دعای هفدهم صحیفه سجادیه

الهام فتحی¹

چکیده

دعای هفدهم صحیفه سجادیه از جمله دعاها یی است که به نقل از امام سجاد (علیه السلام) برای مقابله با شیطان و راههای دوری از این دشمن آشکار نامبرده است که مملو از آموزه های هدایتی برای حرکت در مسیر مستقیم الهی است. نویسندگان این مقاله تلاش نموده است تا برخی از این نکات و راهکارها را توأم با بیان آیات قرآن و روایات اسلامی، مورد بررسی قرار دهد. برای مقابله با شیطان بهترین راهکار، پناه بردن به خدا و عبودیت در درگاه الهی است. قطع امید از شیطان، دوری از طمع ورزی و دنیا طلبی و همچنین بصیرت و شناخت نیرنگ های شیطان، نیز انسان را از دام شیطان نجات خواهد داد. داشتن قلب مطمئن، قطع امید از شیطان، مراقبت از خانواده و خلوص نیت و تواضع، از دیگر راهکارهای مقابله با شیطان است. استفاده از هوش و عدم غفلت از وسوسه های شیطان و دعا و صلوات بر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و آل پیامبر (علیهم السلام) نیز در مقابله با شیطان بسیار تاثیرگذار خواهد بود. روش تحقیق در این نوشتار به شکل نقلی و روش جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای (دستی و رایانه) و روش پردازش اطلاعات تحقیق، توصیفی و تحلیلی است.

کلید واژه: راهکار، صحیفه سجادیه، مقابله

¹ - طلبه سطح 2، حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) شیراز؛

مقدمه

انسان موجودی نیازمند است و اگر بخواهد نیازمندی‌های خود را برطرف نماید و به همه‌ی خواسته‌های خود برسد، به طور قطعی نخواهد رسید و در این بین شیطان با انواع وسوسه‌ها و ترفندها به سراغ او خواهد آمد تا به بهانه‌ی رسیدن به آرزوهایش، وی را از راه راست منحرف نموده و به بیراهه بکشاند و در نتیجه‌ی سرسپردگی به شیطان، فساد، گناه، تجاوز و ظلم در جامعه گسترش خواهد یافت. این نتایج با کرامت و خلیفه‌الهی انسان در تضاد است بنابراین باید به دنبال راهکارهایی بود که بتوان با شیطان مقابله نمود، در بین منابع غنی اسلامی مثل قرآن و نهج‌البلاغه، می‌توان از صحیفه سجادیه به عنوان سومین منبع مهم که به اخت القرآن معروف است استفاده نمود. امام سجاد (علیه السلام) در این مصحف شریف، رهنمودها و راهکارهای بسیار عمیق، دقیق و کاربردی را در غالب دعا بیان نموده است که برای جویندگان حقیقت، راهگشا خواهد بود. اهمیت و ضرورت پرداختن به این موضوع بدین جهت است که طبق آیات قرآن، شیطان در هر زمان و مکانی در کمین انسان است و با انواع و اقسام حيله‌ها و وسوسه‌ها در پی انحراف وی است، که متأسفانه به دلایل ضعف ایمان در بسیاری از مردم، از پرستش و عبادت خدا غافل شده و به دامان شیطان پناه می‌برند، بنابراین لازم است با پرداختن به این موضوعات روزنه‌ی امیدی را برای مردم جهت ارائه راهکار مقابله با شیطان باز نمود، تا در دام شیطان گرفتار نشوند. حال این سوال مطرح است که راهکارهای مقابله با شیطان چیست؟ امام سجاد (علیه السلام) در دعای هفدهم صحیفه سجادیه، چه رهنمودهایی را در این زمینه دارند؟

در مورد راهکارهای مقابله با شیطان در دعای هفدهم صحیفه سجادیه تاکنون کتب و مقالات بسیاری به چاپ رسیده است که در اینجا به عنوان پیشینه تحقیق به برخی از این تالیفات اشاره میشود: مقاله‌ی «راهکارهای مقابله با شیطان در صحیفه سجادیه، علی انجم شعاع، پژوهشگر مرکز تخصصی حوزه» و مقاله «دام‌های شیطان و راه‌های برون رفت از آن با تکیه بر دعای هفدهم صحیفه سجادیه، الهام نظریور، طلبه سطح دو، 1403» و مقاله «دعای امام سجاد (علیه السلام) برای پناه بردن از شر شیطان به خدا، حوزه علمیه لرستان، 1402». مزیت و نوآوری این مقاله در این است که بر اساس بندهای دعای هفدهم، برخی از راهکارهای مهم در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است و همچنین از آیات قرآن و احادیث معصومین (علیهم السلام) و دیدگاه اندیشمندان اسلامی برای تکمیل بحث استفاده شده است.

1- مفهوم شناسی

در این قسمت برای درک بهتر موضوع مقاله، مفهوم کلمات کلیدی به صورت لغوی و اصطلاحی بیان خواهند شد

1-1- مفهوم راهکار

تعریف لغوی:

مترادف راهکار عبارت است از: اسلوب، راه، روال، روش، روند، سیاق، شق، شیوه، طرز، طریق، قاعده، قانون، آیین، سنت، کیش، مذهب، مسلک، خو، رفتار، سیرت، عادت. «راهکار در لغت به معنی: چاره اندیشی، جستجوی راه علاج»¹ راهکار کلمه ای ترکیبی است از راه + کار و این واژه به مفهوم راه حل، پاسخ، جواب، شیوه نامه و روش حل مسایل است. و روش در لغت نامه دهخدا اینگونه بیان شده است: «روش. طریقه. قاعده و قانونراه. هنجار. شیوه. اسلوب. وتیره. تسق. منوال. سبک. طریق. گونه. سنت. تمط. رسم و آیین. نهج. قاعده»²

تعریف اصطلاحی:

«آنچه در علوم انسانی از آن به عنوان شیوه و راهکار نام میبرند، به معنای تشریح جزئیات و مراحل انجام دادن یک کار است»³ «با عنایت به اینکه راهکار در مفهوم مطلق راهی برای کشف قوانین درست و شیوهی استدلال و اسلوب تفکر علمی است میتوان گفت از این لحاظ واژهی «شیوه» مرادف روش (method) است؛ زیرا هر دو به معنای تعیین چگونگی انجام مراحل یک کار یا برداشتن گامهایی خاصی برای رسیدن به هدف یا اهداف است»⁴ با توجه به مطالب بیان شده به نظر میرسد «از جهتی تفاوتی میان راهکار و شیوه وجود ندارد ولی از این جهت که در روش مجموعه قواعد لازمی درک واقعیتها و نیز مجموعه ابزارها و فنون معلوم ساز مجهولات مدنظر است و اینکه روش لازمی دانش میباشد و اعتبار و ارزش قوانین هر علمی مرتبط با روش شناختی آن بوده و هیچ دانشی بدون روش قابل تصور نیست، فرق دارند»⁵

1-2- مفهوم صحیفه سجادیه

نام مصحف شریف، صحیفه سجادیه است و علت این نامگذاری به شرح ذیل می باشد: «به باور برخی صاحب نظران مسلمان، «صحیفه سجادیه» پس از قرآن و

1 - عمید، فرهنگ عمید، ذیل واژهی راء

2 - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ذیل حرف راء

3 - حافظنیا، محمدرضا، مقدمهای بر روشهای تحقیق در علوم انسانی، ص 140 و 354

4 - خاکی، غلامرضا، روش تحقیق در مدیریت، ص 141

5 - ساروخانی، روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، ج 1، ص 24

نهج البلاغه بزرگ‌ترین گنجینه حقایق و معارف الهی است و بدین رو، به آن «اخت القرآن» (خواهر قرآن) انجیل اهل بیت، «زبور آل محمد» و «صحیفه کامله» لقب داده‌اند¹

گفته‌اند علت نامگذاری این کتاب به «صحیفه کامله» این است که نزد «زیدیه» نسخه‌ای از صحیفه وجود دارد که کامل نیست، بلکه در حدود نصف صحیفه کامله است. به همین سبب، امامیه، صحیفه موجود نزد خویش را صحیفه کامله گویند.²

امام سجاد (علیه السلام) در دعاهایش نخست حمد و ستایش خدا را به‌جا می‌آورد، سپس بر پیامبر و خاندانش درود می‌فرستد؛ به‌گونه‌ای که در این صحیفه کمتر دعایی است که در آن، از تعبیر صلوات استفاده نشده باشد.³ وی در نهایت حاجت خود را از خدا درخواست می‌کند.

صحیفه سجادیه اثری گرانبهایی است از «امام سجاد (علیه السلام)، فرزند امام حسین (علیه السلام)، بنا بر قول مشهور در نیمه ی جمادی الآخر سال 38 هـ. ق دیده به جهان گشودند»⁴ «آن حضرت دو سال از دوران امامت امام علی (علیه السلام)، ده سال از امامت امام حسن (علیه السلام) و ده سال از امامت پدر بزرگوارشان امام حسین (علیه السلام) را درک کردند و پس از آن، به مدت 34 سال امامت و هدایت جامعه اسلامی را برعهده داشتند»⁵ نام آن بزرگوار «علی»، کنیه ی مشهورشان «ابوالحسن» و لقب های معروفشان «زین العابدین»، «سید العابدین» و «سجاد» است.⁶ ایشان در طول حیات پربرکت خود و در راستای رسالت هدایت مردم به سمت فلاح و رستگاری اقدامات فراوانی را جهت تهذیب و تربیت دینی مردم و شیعیان انجام دادند و با استفاده از امکانات تبلیغی موجود به نحو غیرمستقیم نقش مهمی را در حفظ کیان شیعه و تبلیغ تعالیم اهل بیت به انجام رساندند

«صحیفه سجادیه تنها شامل راز و نیاز با خدا و بیان حاجت در پیشگاه وی نیست، بلکه مجموعه‌ای مشتمل بر بسیاری از علوم و معارف اسلامی است که در آن مسائل عقیدتی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و پاره‌ای از قوانین طبیعی و احکام شرعی در قالب دعا بیان شده است. به طور مثال، مسئله امامت»⁷ و نفی عقیده تشبیه»⁸ در صحیفه سجادیه بیان شده است.

در بخش ارتباط با خداوند طبق مقتضای زمان‌های مختلف و احوال گوناگون

1 - آقا بزرگ تهرانی، الذریعه، ج ۱۵، ص ۱۸-۱۹.

2 - مرعشی نجفی، مقدمه مرعشی نجفی بر صحیفه، ص ۴۶ مقدمه.

3 - ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۲۰.

4 - شیخ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۱۳۷.

5 - همان، ص ۱۴۰.

6 - شیخ طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، اعلام الوری، ج ۱، ص ۴۸۰.

7 - صحیفه سجادیه، دعای ۴۷ فقره ۵۶.

8 - اربلی، کشف الغمه، ج ۲، ص ۸۹.

دعاهایی بیان شده است، برخی دعا‌های آن به صورت سالانه، همچون دعای عرفه و وداع ماه رمضان و برخی ماهانه، مانند دعای دیدن هلال، و برخی هفتگی و برخی برای هر شبانه روز قرار داده شده است.

عناوین دعا‌های صحیفه مختلف است و بسیاری از معارف اسلامی در ضمن دعا‌های صحیفه بیان شده است؛ در این کتاب، مباحث خداشناسی، هستی‌شناسی، عالم غیب، فرشتگان، رسالت انبیاء، جایگاه پیامبر و اهل بیت (علیهم السلام)، فضایل و رذایل اخلاقی، گرامیداشت اعیاد، مسائل اجتماعی و اقتصادی، اشارات تاریخی، یادآوری نعمت‌های مختلف خداوند، آداب دعا، تلاوت، ذکر، نماز، عبادت و در قالب دعا بیان شده است. معروف‌ترین دعای صحیفه دعای مکارم الاخلاق است. صحیفه سجادیه مشتمل بر ۵۴ دعا است.

3-1- مفهوم مقابله

لغوی:

مترادف مقابله: تطبیق، سنجش، مقایسه، رویارویی، صف آرایی، مواجهه، ضدیت، مخالفت، روبه رو شدن، مواجهه دادن، مقایسه کردن، تطبیق دادن، ایستادگی، پایداری، تلافی، جبران، برابری، تساوی

«مقابله. رویارویی و مواجهه گلستان. مقابله کردن؛ روباروی شدن و روباروی ایستادن. برابر کردن و مواجه نمودن. (ناظم الاطباء). در مقابل گذاشتن مقابله روا داشتن؛ تلافی کردن. عوض کردن. مقابله کردن؛ عوض کردن. تلافی کردن»¹

اصطلاحی:

«لازاروس (1982) از مقابله ارائه می‌دهد، آن را تلاش‌هایی معرفی می‌کند که برای مهار (شامل تسلط، تحمل، کاهش دادن یا به حداقل رساندن) تعارض‌ها و خواسته‌های درونی و محیطی که فراتر از منابع شخص اند، صورت می‌پذیرد. بنا بر این تعریف مقابله شامل سازش یافتگی با موارد معمولی و مادی نمی‌شود، در عین حال علاوه بر آنکه اشاره به بعد کنشی و حل مسئله مقابله دارد، تنظیم پاسخ‌های هیجانی را نیز مد نظر قرار داده است»²

2- چگونگی مقابله با شیطان

صحیفه سجادیه و به ویژه دعای هفدهم، راهکارهای مهمی را برا دفع شیطان و مقابله با وسوسه‌های این دشمن آشکار، بیان نموده است که در این نوشتار به برخی از این مولفه‌ها و راهکارها اشاره خواهد شد:

¹ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ذیل حرف میم، ج 14، ص 21177.

² - خدایاری فرد، استرس و روش‌های مقابله با آن، ص 14.

الدِّينَ وَالدُّنْيَا وَفَضْلُ الْقَقِيهِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الشَّمْسِ عَلَى الْكَوَاكِبِ وَمَنْ لَمْ يَتَّقْهُ فِي دِينِهِ لَمْ يَرْضَ اللَّهُ لَهُ عَمَلٌ - در دین خدا اندیشه و تفکر کنید، زیرا: فهم دین، کلید بینش و کمال عبادت است و موجب صعود به درجات رفیع، و نیل به مراتب عالی دین و دنیا است و برتری فقیه و فردی که دین را می فهمد بر فرد عابد، همچون برتری خورشید بر ستارگان است و هر کس در دین خود اندیشه نکند خداوند در هیچ عملی از او راضی نگردد»¹

ی) دعا و صلوات بر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و آل پیامبر (علیهم السلام)

یکی از سنت های اصیل و ارزشمند در بین مسلمانان، صلوات بر پیامبر و آل او (صلی الله علیه و آله) است. ثواب صلوات هم در دنیا و هم در آخرت شامل حال فرستنده می شود، فرستادن صلوات حوائج دنیائی انسان را برآورده ساخته و در آخرت موجب خلاصی از عذاب و نجات از هول قیامت می گردد. همانطور که در این دعای شریف مشاهده می شود، دعا و درخواست از خداوند، بهترین راهکار مقابله با شیطان است، به ویژه ذکر شریف صلوات بر پیامبر و آل پیامبر (صلی الله علیه و آله) که در تک تک بندهای دعا دیده می شود. هر چه انسان بتواند خود را به اهل بیت پیامبر (علیهم السلام) نزدیک کند، به طور یقین از شیطان فاصله گرفته و به خدا نزدیک خواهد شد. در بند پانزدهم دعا نیز آمده است: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ خَاتِمِ النَّبِيِّينَ وَ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ، وَ أَعِزَّنَا وَ أَهْلَيْنَا وَ إِخْوَانَنَا وَ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ مِمَّا اسْتَعِزَّتْنَا مِنْهُ، وَ أَجْرْنَا مِمَّا اسْتَجَرْنَا بِكَ مِنْ خَوْفِهِ - خدایا! بر محمد خاتم انبیا و سید رسولان و بر اهل پاک و پاکیزه او درود فرست و ما و اهل ما و برادران ما و همه مؤمنان و مؤمنات را از آنچه از آن پناه می جوییم، پناه ده؛ و از آنچه از بیم آن، از تو ایمنی می خواهیم، امان بخش»²

امام صادق (علیه السلام) نیز در مورد ذکر شریف صلوات و اهمیت آن می فرمایند: «هرگاه کسی از شما دست به دعا برداشت، پس دعایش را با صلوات آغاز نماید؛ زیرا صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله دعایی پذیرفته شده است و خدای متعال برتر از آن است که بخشی از دعا را قبول کرده و بخش دیگر از آن را ردّ نماید»³

شخصیتی همچون پیامبر (صلی الله علیه و آله) نزدیک شدن افراد را به خود را در استفاده از ذکر صلوات دانسته و می فرمایند: «أُولَى النَّاسِ بِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ عَلَى صَلَاةٍ (فی دار الدُّنْيَا) - نزدیکترین شما به من در روز قیامت، کسانی

¹ - حرانی، تحف العقول عن آل الرسول، ص 411.

² - بخشی از دعای هفدهم صحیفه سجاده

³ - حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 7، ص 96

هستند که در دنیا بیشتر از دیگران بر من صلوات فرستند»¹

¹ - صدوق، جامع الاخبار، ص 67

نتیجه‌گیری

در این مقاله که با عنوان «راهکارهای مقابله با شیطان در دعای هفدهم صحیفه سجادیه» است، نتایج ذیل حاصل گردیده است:

در معرض خطر بودن موجودات موجب می‌شود تا برای خود پناهگاهی را در نظر بگیرند و چه پناهگاه و جایگاهی برتر و محکم‌تر از پناه خداوند و ریسمان الهی. امام سجاد (علیه السلام) نیز در فرازی از دعای هفدهم صحیفه سجادیه برای مقابله با فتنه انگیزی‌های شیطان به خدا پناه برده و این سنگر را بهترین جایگاه برای مقابله با شیطان معرفی می‌نماید. پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) نیز مردم را به پناه بردن به خدا دعوت می‌نماید و از طرفی والاترین وظیفه و ارزش انسانی عبودیت خداوند است، هر چه انسان بهتر وظیفه‌ی بندگی خدا را بجا آورد، از شر شیطان نیز در امان خواهد بود.

عبادت بهترین عامل برای صفای جسم و روح انسان است و بهترین راه ارتباط با خدا و شنیدن کلام وحی، عبادت و خدمت به خلق است. در دعای هفدهم صحیفه سجادیه به آگاهی و بصیرت و همچنین عبرت گرفتن از دیگران و اتفاقات تاریخی می‌تواند انسان را نسبت به وسوسه‌های شیطان آگاه نماید. شیطان از خدا تا روز قیامت فرصت خواسته تا انسان‌ها را گمراه کند و در این بین کسانی را که دارای قلب مطمئن و خلوص نیت هستند را استثنا نموده است. بنابراین با توجه به قسم شیطان و قدرت اغواگری وی انسان‌ها نیاز به یک سپر دفاعی بسیار قوی دارند و آن داشتن اخلاص است.

امید در وجود آدمی بسیار مفید و مهم است، ولی این بدان معنی نیست که به همه چیز و همه کس، امید ببندد و یا این که همه را به خود امیدوار کند بلکه باید با عمکرد صحیح راه نفوذ و امید شیطان و دشمن را به خود قطع نماید. بنابراین بهتر است تمام امیدها به سمت خدا و توکل بر خدا باشد. اسلام بر حفظ حریم و حرمت خانواده تاکید فراوان دارد که از مرحله تشکیل آن تا مسائل بسیار جزئی تر، همه و همه برای اعتلای انسانی فرد و جامعه بسیار مهم است، به همین دلیل امام سجاد (علیه السلام) بر حفظ و مراقبت از خانواده تاکید نموده‌اند. آگاهی، زرنگی و باهوشی موجب خواهد شد تا فرد در تله‌ی شیطان و دیگر دشمنان قرار نگیرد. همانطور که قرآن بارها شیطان را دشمن آشکار نام برده است، هوش و درایت می‌تواند انسان را از توطئه و وسوسه شیطان مطلع و سپس دور کند.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* سید رضی ، محمد بن حسین ، گردآورنده نهج البلاغه ، مترجم محمد دشتی ، انتشارات مشهور ، قم ، 1379 ش

1. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، انتشارات نیستان، 1388 ش
2. اربلی، علی ابن عیسی، کشف الغمه، انتشارات بنی هاشمی تبریز، 1381 ق
3. آقا بزرگ تهرانی، الذریعه الی تصنیف الشیعه ، انتشارات دانشگاه تهران، 1277 ش
4. تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم ودررالكلم، ناشر موسسه فرهنگی دارالحديث، ترجمه محسن موسوی، چاپ ۸، ۱۳۹۵ ش
5. حافظنیا، محمدرضا، مقدمهای بر روشهای تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سمت، 1375 ش.
6. حرانی، حسن بن علی شعبه، تحف العقول عن آل الرسول، چاپ دوم ، انتشارات جامعه مدرسین ، قم ، 1404 ق
7. حرعاملی، محمد ابن الحسن، وسایل الشیعه، انتشارات اسلامیة، تهران، 1367 ش
8. خاکی، غلامرضا، روش تحقیق در مدیریت، نشر بازتاب آینده، چاپ 3، 1390 ش
9. خدایاری فرد، پرند، استرس و روش های مقابله با آن، انتشارات دانشگاه تهران، 1391 ش
10. خمینی، روح الله، سر الصلاة(معراج السالکین و صلوه العارفین)، موسسه نشر آثار امام خمینی، چاپ 16، 1394 ش
11. خمینی، روح الله، سر الصلاة(معراج السالکین و صلوه العارفین)، موسسه نشر آثار امام خمینی، چاپ 16، 1394 ش
12. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، چاپ دوم از دور جدید، دانشگاه تهران، تهران، 1391 ش
13. ساروخانی، باقر، روش های تحقیق در علوم اجتماعی تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، 1375 ش
14. شیخ مفید، ابو عبدالله محمد بن النعمان، الارشاد، مؤسسه آل البيت الاحیاء التراث، قم، 1413 ق.
15. صابری یزدی، علیرضا، الحکم الزهراء، انتشارات جامعه مدرسین قم، چاپ 1، 1363 ش
16. صدوق، محمد ابن علی ابن بابویه، جامع الاخبار، انتشارات عصر ظهور قم،

1397ش

17. طباطبایی علامه محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان (مصباح یزدی)، مؤسسه مطبوعات دار العلم، 1378ش
 18. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، اعلام الوری، مؤسسه آل البيت الاحیاء التراث، قم، 1417ق.
 19. طبرسی، فضل بن حسن ، ترجمه تفسیر مجمع البیان ، مترجم: نوری همدانی، حسین و دیگران، انتشارات فراهانی، 1378ش
 20. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران، امیر کبیر، چاپ سی و هشت، ۱۳۹۰ش
 21. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم، 1383ش
 22. قمی، عباس، مفاتیح الجنان، مطبوعاتی حسینی، 1363ش
 23. کلینی، محمد بن یعقوب: الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه، تهران، 1388 ق.
 24. متقی هندی، علاءالدین ابن حسام الدین، کنز العمال، انتشارات دارالکتاب العلمیه، 1412ق
 25. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، مترجم ابوالحسن موسوی همدانی، دار الکتب الاسلامیه، چاپ 4، 1382ش
 26. مرعشی نجفی، مقدمه مرعشی نجفی بر صحیفه، نسخه دیجیتالی، مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، بی‌تا
 27. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه ، محقق: جمعی از نویسندگان ، چاپ ده، دارالکتب الإسلامیة، 1371ش
- مقالات و نشریه ها:**
28. مردانی نوکنده، جایگاه و نقش امیدآفرینی در زندگانی با تأکید بر آموزه‌های قرآنی و دینی، شماره 57 و 58، ص 33